

Карпова І.Д.

УДК 81'373.7:130

НЕГАТИВНА ОЦІНКА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Анотація. У статті розглядаються питання вивчення людини з позицій антропологічного підходу в лінгвістиці, зокрема у фразеології. Подано групи фразеологічних одиниць української мови, які містять імпліцитну негативну оцінку людини.

Ключові слова: когнітивна діяльність, антропоцентрична фразеологія, негативна оцінка, фразеологічні одиниці, імпліцитність.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы изучения человека с позиций антропологического подхода в лингвистике. Даны группы фразеологических единиц украинского языка, которые содержат имплицитную отрицательную оценку человека.

Ключевые слова: когнитивная деятельность, антропоцентрическая фразеология, отрицательная оценка, фразеологические единицы, имплицитность.

Summary. The article is devoted to the items of studying a man in terms of anthropological approach in linguistics. The groups of phraseological units of Ukrainian language containing the implicit negative evaluation are analyzed in the article.

Keywords: cognitive activity, anthropocentric phraseology, negative evaluation, phraseologic units, implicitness.

Постановка проблеми. Інтерес до вивчення людини як мовної особистості спричинив необхідність дослідження мови як основної форми реалізації мовної свідомості багатьох поколінь людей – носіїв певної культури. Антропологічний підхід до вивчення мови, який панує в гуманітарних науках, зокрема у мовознавстві, в останні десятиліття дозволяє розглядати й оцінювати мовні явища у тісному зв'язку з самою людиною, її культурою, мисленням, когнітивною та практичною діяльністю. «Саме її (людину) оцінюють як єдиного на землі носія вищого починання – розуму, ratio, основи всього існуючого» [8, с. 179]. У широкому розумінні оцінка - це думка суб'єкта про що-небудь, яка впливає з порівняння об'єкта оцінки із загальноприйнятим зразком (цінністю), нормою.

Антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства обумовила **актуальність** лінгвістичних досліджень, присвячених національно-культурній своєрідності мови. Лінгвістика звернулася до «людського чинника» в мові, до виявлення того, як використовується мова суб'єктом мовлення залежно від його комунікативних інтенцій, від загальних знань про світ. А це призвело до досліджень «мовного чинника в людині» - того, як культурно-мовна картина світу впливає на людину, формуючи її мовну свідомість, а разом з нею й національно-культурну самосвідомість, світогляд, світосприйняття й світорозуміння.

Мета статті – проаналізувати аксіологічні фразеологічні одиниці української мови з імпліцитною негативною семантикою характеристики людини.

Антропоцентричне спрямування сучасної лінгвістики визначає потребу дослідження мови з точки зору реалізації в ній результатів пізнавальної діяльності індивідуума. Мова виступає невід'ємним компонентом свідомості, його інструментом, посередником між людиною і концептуальною картиною світу, яка відображає його в мовних формах, причому концептуальна картина світу розглядається як уявлення у свідомості інтеріоризованого людиною світу [7, с. 259].

В антропоцентричному ракурсі людина пізнає світ через усвідомлення себе, своєї теоретичної та предметної діяльності в ньому. Мова поступово переорієнтовується на факт, подію, у фокусі якої – мовна особистість [4, с. 7]. Ідея антропоцентричності й антропометричності мови є загально визнаною. «Мова антропоцентрична за своєю природою, тому, відображаючи світ, вона завжди «дивиться» на нього з точки зору людини. Це означає, що мовна свідомість як своєрідна точка відліку неявно фіксує в мові «людські параметри» [5; с. 143]. Отже, «... для багатьох мовних значень уявлення про людину виступає як природна точка відліку» [3, с. 39]. Оцінна семантика має пряме відношення до антропоцентричного чинника в мові. «Антропоцентрична орієнтація семантики емоційно-оцінного слова виявляється в реалізації комунікативних потреб мовців (прагматика), у координатах емоційно-оцінного мовленнєвого акту (синтаксис), в особливому способі емоційної й аксіологічної інтерпретації дійсності (семантика)» [9; с. 13].

Кожна людина має свої індивідуальні особливості. Психологічна своєрідність особистості, особливості виявлення розуму, уваги, почуттів у різних обставинах, а також ставлення людини до цих обставин знайшли відбиття у фразеології. Дослідження фразеології на основі принципу «людина в мові» стало поштовхом до розвитку антропоцентричної фразеології. Антропоцентрична фразеологія, на думку деяких дослідників, переживає «новий стадіальний виток» у своєму розвитку, який можна назвати інтерпретуючим, оскільки «саме з інтерпретацією пов'язані тепер надії на прогрес у теорії фразеології, фразеографічній практиці та фразеологічній дидактиці [2, с. 67]. «...Фразеологічний матеріал... може осмислюватися в річці антропоцентризму, згідно з яким людина розглядається як центр і найвища мета світобудови» [10, с. 45]. Найважливішим завданням антропоцентричної фразеології є «дослідження співвідношення лінгвістичних та екстралінгвістичних смислів ФО, оскільки у фразеологічному значенні кодується тільки частина розумової інформації, тоді як інша її частина уявляється в психіці людини розумовими образами екстралінгвістичного характеру» [2, с. 71].

Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ, пов'язаних з репрезентацією людини в мові, зокрема у фразеології, тісно пов'язаний з аксіологічним аспектом, який передбачає визначення того, що

людина вважає цінними для себе, оточуючих її людей і суспільства. Як зауважує В. Русанівський, «у всякого народу є своє уявлення про позитивні і негативні предмети, явища, їх ознаки» [6, с. 59].

В усій системі мови, а у фразеології особливо, простежується чітко виражена антропоцентрична спрямованість, що є новим напрямком у лінгвістиці. За останні роки в галузі фразеології з'явилися численні статті й дисертації, у центрі уваги яких знаходиться тема «людський чинник у мові», безпосередньо пов'язана з діяльністю людини або з її властивостями, якостями, що можна пояснити популярним у наш час антропоцентричним характером вивчення фразеології (праці Ю. Прадіда, В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка, А. Емірової, Н. Грозян, І. Мілевої, О. Селіванової, Г. Кузь, Т. Ященко та інших).

Багато лінгвістів одностайні в тому, що антропоцентризм у фразеології є домінуючим. Ю.Ю. Аваліані та Л.І. Ройзензон підкреслювали, що «якщо лексика у своїй сукупності відбиває усю суму явищ, фактів, процесів дійсності, то фразеологія охоплює в першу чергу сферу переживань і почуттів, печалі, радості, любові, дружби, конфлікту й боротьби, якісну характеристику» [1].

Велика кількість фразеологізмів покриває сфери, які характеризують психіку людської особистості (емоції, почуття, інтелект), діяльність людини, її моральні якості, міжособистісні, соціальні відносини, а також спричинені ними емоції та їх оцінку. Якщо розглянути весь фразеологічний фонд будь-якої мови, то підтверджується теза багатьох дослідників-фразеологів про те, що майже сімдесят відсотків його одиниць так або інакше стосується характеристики людини. Аналіз фразеологічних одиниць різних мов показує, що майже все життя людини, від її народження до смерті, особливості її характеру, зовнішності, професійні уміння, розумові здібності тощо - усе це знаходить своєрідне відображення у фразеологічній системі будь-якої мови. Отже, загальною рисою фразеологізмів будь-якої мови є те, що вони - знаки антропометричні, оскільки кваліфікація означуваного фрагмента дійсності, названого фразеологічною одиницею, завжди співвідноситься з властивостями людини.

Вивчення негативних характеристик людини в українській мові значною мірою обумовлено, як ми вже зазначали, підвищеним інтересом лінгвістики останніх років до ролі людського чинника в мові, зокрема, до того, яким чином когнітивна діяльність членів лінгвосоціуму репрезентується в мовних структурах та які лінгвістичні засоби використовуються для характеристики особистості. Як показують дослідження, найбільш різноманітними й численними є мовні засоби, що вживаються для вираження саме негативної оцінки. Людина має достоїнства й недоліки, причому останні, як правило, засуджуються суспільством. Усі фразеологізми, які характеризують людину, можна визначити з урахуванням інтегрального семантичного компонента «не такий, як ...». При цьому критерієм відліку є деяка закладена в нашій свідомості норма. У мовній картині світу людина виступає як біологічна істота з певними фізичними достоїнствами й недоліками, з інтелектуально-вольовими, морально-етичними та емоційно-психологічними характеристиками особистості, у яких відображено мораль суспільства, релігійне виховання й загальні устої, а також як істота соціальна з позиції її місця в суспільстві, її належності до певної соціальної групи, її соціальної ролі. Найбільш послідовно зв'язок заперечення й негативної оцінки реалізується у фразеологічних одиницях, пов'язаних з людиною як соціальною істотою.

Аналіз імпліцитних негативних фразеологічних одиниць доводить тезу про антропологічність, соціалізованість заперечення: коло негативних заперечних одиниць та заперечуваних ознак більш різноманітне там, де означуване пов'язане зі світом людини. За допомогою метафоричної аксіологічної номінації моделюються певні соціальні типи та еталони поведінки людини, оцінюється (позитивно або негативно) як зовнішність людини, та її внутрішні якості. При цьому негативні мовні одиниці переважають над позитивними, що пов'язано з тенденцією мови фіксувати відхилення від норми в негативний бік, а позитивно марковані мовні одиниці виступають нормативними. Фразеологічні одиниці аксіологічного характеру в багатьох випадках об'єктивуються конструкціями з негативною семантикою.

Аналіз аксіологічних ФО з імпліцитною негативною семантикою дозволив згрупувати їх за такими ознаками:

1. ФО на позначення негативної характеристики розумових здібностей людини: *розумний як вільхова довбешка, розумний як теля, розумний/ мудрий як Беркові/ Панькові штани/ як Беркове теля, мідний лоб, мати порожню макітру на плечах, курячий мозок, дурному брат, дурний піп хрестив, туман вісімнадцятий* тощо (про нерозумну, нетямущу людину); *думає як пес за п'ятою ногою, голова набита/ начинена вітром/ клоччям/ пір'ям/ пологою, голова – два вуха, роззявити/ розкрити рот (рота), ловити вітри (вітрив) тощо* (про некітливую, нерозторопну, незібрану, неухажну людину, роззяву); *як/ мов/ ніби [мішком] [із-за] рогу/ вугла намаханий/ прибитий, жуки у голові, зайчики в голові стрибають, заєць (зайці) у голові, пеньок (пень) з очима, шкандибати на голову, вивихнутий [шкереберть] мозок, клепки/ обручі розсохлися [в голові]* тощо (про безтолкову, недалеку, дурнувату, недоумкувату людину); *знається/ розуміється як свиня на перці/ на апельсинах, [розуміється (розбирається)] як глуха на танцях/ як баран в аптеці/ як вовк на зорях/ як теля на пирогах/ як бик на окулярах* тощо (про людину, яка не здатна ні до чого або не здатна в чомусь розібратися); *голова як виварка, дивитися як/ мов/ немов баран/ козел/ теля на нові ворота, як/ мов/ ніби/ наче [собачої] блекоти об'ївся (наївся), курячий розум, короткий розум, заскочили шарик за ролики, з жуком у голові, горобці цвірінькають у голові/ у макітрі* тощо (про людину, яка неспроможна тверезо мислити, виявляє повне нерозуміння або неадекватно сприймає дійсність); *[це] мак [росте/ цвіте/ сходить] у голові, жовтороте пташеня/ пташа, молодий та зелений, молоде-зелене, мало каші з'їв, мало квасу випив, молодість грає* тощо (про людину, яка не набула ще життєвого досвіду, недосвідчену); *(мов, немов) із зав'язаними очима, як табака в розі, ходити з темними очима, грамотний як попів індик, низької*

проби тощо (про неосвічену, необізнану, некультурну людину); *прибитий [ще] на цвіту, умом убогий, агнець Божий, з кіндратиком у голові* тощо (про розумово обмежену, психічно хвору людину).

2. ФО, що позначають заперечення позитивних рис характеру людини: *як/мов/ніби засватаний, кислиці розсипати/розводити, буріданів осел, з м'якого тіста, покірненьке (покірливе) телятко, хоч свічки ліпи, [як/мов/ніби] мокра курка, співати з (чужого) голосу, бути/сидіти під п'ятою* тощо (про несамостійну, нерішучу, безвільну, безхарактерну людину); *з гедзиком, слабкий (слабкий) на утори, мати мухи (муху) в носі, купаний в окропі, як з гілля зірвався, як/мов/ніби з ланцюга/з цепу/з налігача зірвався* тощо (про невитриману, неврівноважену людину); *під джемелем, до зеленого/блакитного змія (упитися), під мухою, ледве/насилу ноги нести, плести/писати/виписувати кренделі ногами, під чаркою, під градусом, поцілувати чарку, як/в дим, писати/виписувати мислите* тощо (про нетверезу людину, яка напилася до нестями, до безпам'ятства); *вовк в овечій шкурі, вилити (вилити) жовч, грати (гратися) в ляльки, грати/розігравати/ламати комедію, гратися в ката і мишку (мишу), лити крокодилячі сльози, з медом на вустах, крутити хвостом* тощо (про ненадійну, нечесну, нещирю, лицемірну, неприємну людину); *вітер у голові [грає/віє/свище/посвищує], багато вітру [в голові]; з вітерцем у голові, впадати в насти в дитинство* тощо (про несерйозну, легковажну людину); *як/мов з гуски/з гуся вода, море по коліна, хоч вовк траву їж, як горохом об стіну, а то все трава, черства душа/черстве серце* тощо (про нечулу, бездушну, безсторонню, байдужу людину, яку ніщо не обходить, нічого не цікавить); *стояти/триматися/держатися осторонь, закритися [й] плечима й очима, заплющувати/закривати/замикати очі, затикати вуха [ватаю], аби лихо тихо, [і] горя/нужди мало, хоч би [тобі/собі/вам] вусом (усом)/вухом/бровою повести* тощо (про людину, яка не втручається ні в що, навмисне не помічає нікого, нічого, ніщо); *кидатися (кинутися) сторч головою, кидатися на всі боки, з кондачка, з копита (з копит), з дурного розуму, рубати (рубонутти) з плеча, з ходу* тощо (про людину, яка діє необдуманно, нерозсудливо, нестримано, без підготовки); *жити як кішка з собакою, любити як собака/пес цибулю/редьку/кота/палку (палицю), любить як кіт табаку, любить як сіль в оці [а кольку в боці], квасити губи, крутити носом, метати громи і (та) блискавки, метати очима (з очей) іскри, наступати на пальці, простягати камінь, хитати головою, у шитки, в контрах, прикручувати (прикрутити) гайки* тощо (про людину, яка виявляє негативне ставлення до когось або чогось).

3. ФО, що позначають заперечення зовнішніх і внутрішніх позитивних ознак, якостей, станів людини: *красива як вівця/свиня сива, гарний як пес базарний/попова свиня/як свиня в дощ/комір навиворіт/чортів тато восени, красива наче свиня в коралах, хороший як Микитина свита навиворіт, гарно як свині в намисті/як Насті в постолах* тощо (про людину, яка має некрасиву, непривабливу зовнішність; без смаку, неохайно одягнена); *як/мов/наче [чорний] віл на ногу наступив, кисла міна, муляко на серці, як/мов/наче м'яло/макогона облизав, як сич* тощо (про невеселу людину); *як/мов турецький святий, як/мов долоня/як бубон, у чому/як мати [на світ] народила/породила/спородила, у костюмі/в одязі Адама/Єви/Адама і Єви* тощо (про неодягнену людину).

4. ФО, що позначають заперечення родинних зв'язків: *через вулицю бондар, через дорогу/вулицю/тин навприсядки, свояк з лівої цоки, твоя хата моїй хаті троюрідний погріб, Сидір бабі рідний Федір, десята/сьома вода на киселі, нашому тинові двоюрідний пліт, Василь бабі через вулицю бондар, Андрій бабі рідний Федір, його мати моїй матері двоюрідна Параска, Василь бабі сестра в перших, ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка, як чорт козі дядько* тощо.

Висновок. Таким чином, сьогодні ми спостерігаємо підвищений інтерес до проблеми аналізу комплексу засобів мови, які дають якісну характеристику людини. Антропоцентричний підхід до мови в плані його семантико-лексичного, фразеологічного, концептуального, фреймового аналізу є одним із шляхів і новим напрямком у лінгвістиці, згідно з яким людина розглядається як центр і найвища мета світобудови. Серед великої кількості різних якостей, рис характеру й поведінки, притаманних людині, більшу їх частину становлять негативні характеристики. Аксиологічні фразеологічні одиниці мають яскраво виражену антропоцентричність: у центрі оцінки знаходиться людина – як суб'єкт, що оцінює, і як суб'єкт, якого оцінюють. При оцінці артефактів і зовнішнього світу центральним критерієм залишається сама людина, її інтереси, потреби, користь. Оцінний компонент семантики фразеологічних одиниць дуалістичний за своєю суттю, оскільки містить у собі узагальнений досвід ціннісного ставлення суспільства до тих або інших фактів навколишнього світу (об'єктивний) та містить у своїй основі не реальні, справжні властивості предметів і явищ, а наші емоційні, ситуативні реакції на них (суб'єктивний).

Джерела та література:

1. Авалиани Ю. Ю. Синонимические отношения слов и фразеологических сочетаний. Лексическая синонимия / Ю. Ю. Авалиани, Л. И. Ройзензон. – М. Наука, 1967. – 200 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики. Монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 328 с.
3. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. Избранные труды. – 2-изд., испр. и доп.. Т. I. М. : Языки русской культуры, 1995. – 464 с.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
5. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имён : семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – М. : Русские словари, 2000. – 416 с.
6. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 232 с.

7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
8. Сугрובה Ю. Ю. Антропологічний підхід до осмислення творчості в культурі Відродження / Ю. Ю. Сугрובה // Київське музикознавство. – 2011. – № 36. – С. 178-184.
9. Трипольская Т. А. Эмотивно-оценочная лексика в антропоцентрическом аспекте : автореф. дис. д.ф.н. / Т. А. Трипольская. – СПб., 1999.
10. Ужченко Д. В. Фразеосемантичне поле «пияцтво» в українських східнословобожанських говірках / В. Д. Ужченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации. – 2009. – Т. 22 (61), № 4 (2). – 325 с.

Жижченко Л.

УДК 821.161.2-31.09«19»

МОДЕРНА ПРОЗА В ДОРОБКУ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ «ЧЕРЕЗ КЛАДКУ»)

***Анотація.** У статті розглядаються особливості жанру повісті в модерній прозі О.Кобилянської. Досліджується новаторство художньої структури тексту. Увагу зосереджено на характеристиці сюжету, композиції, типі оповідача, міфопоетиці. Модерне компонування змісту твору визначається тим, що сюжетна подієвість поступила місцем спогляданню героїв за власною чуттєвістю, рефлексіями, роздумами, діалогами персонажів. Новаторство письменниці полягає в тому, що повістеву тканину тексту «Через кладку» творить наратор-чоловік, який називає себе «мужиком-інтелігентом». Через рецепцію головного героя-оповідача читач «бачить» любовний роман, сцени в сюжеті, інших персонажів тощо. Саме наратор-чоловік висловлює міркування про модерність, аристократизм, традиційність, емансипацію, шлюб.*

***Ключові слова:** сюжет, невербальна комунікація, наратор, метафора.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются особенности жанра повести в современной прозе О.Кобилянской. Исследуется новаторство художественной структуры текста. Внимание сосредоточено на характеристике сюжета, композиции, типе рассказчика, мифопоэтике. Современное компонование содержания произведения определяется тем, что сюжетное действие уступает место созерцанию героев над собственной чувственностью, рефлексиями, размышлениями, диалогами персонажей. Новаторство писательницы состоит в том, что повествовательную ткань текста «Через кладку» творит наратор-мужчина, который называет себя «мужиком-интеллигентом». Через рецепцию главного героя-повествователя читатель «видит» любовный роман, сцены в сюжете, других персонажей. Именно наратор-мужчина высказывает размышления о модерности, аристократизме, традиционности, эмансипации, браке.*

***Ключевые слова:** сюжет, невербальная коммуникация, наратор, метафора*

***Summary.** The article deals with the peculiarities of the genre of novella in O. Kobylianska's modern prose. The innovation of the artistic structure of the text is studied. Special attention is paid to the characteristics of the plot, composition, the story-teller's type, poetic mythology. The heroes' observation of their own sensuality, reflections, considerations, the characters' dialogues prevail over the modern composition of the contents. The author's innovation lies in the fact that the narration of the story "Over a Gangway" is done by a man who calls himself "an intellectual lout". The reader sees the love story, the scenes, the characters through the story-teller's reception. It is the narrator who expresses the thoughts about modernism, aristocratism, traditionalism, emancipation, marriage.*

The key metaphor of the text is a net – an image which allows to combine all the psychological aspects of the story as a whole. There observed a similarity among Bogdan and a spider. In mythology a spider is a symbol of the world centre and its founder; it creates the world according to the laws determined by men. In psychoanalysis a spider sitting in the centre of the net is a symbol of egocentrism and narcissism.

Bogdan (a spider) is the centre of the story, finally its net covers everything. He seems to take ManyaObrynska to a logical ending (marriage), breaking down everything unnecessary. It is symbolic that Bogdan is the founder of a new family, the successor on the foundation of a traditional Ukrainian family.

***Key words:** plot, non-verbal communication, narrator, metaphor.*

До вивчення творчості О.Кобилянської вчені звертаються вже понад сто років. До останніх досліджень належать праці Ф.Погребенника, Ю.Кузнєцова, С.Павличко, Т.Гундорової, Р.Чопика, М.Павлишина та ін. Ці вчені порушують питання проєблематики, фемінізму, психологізму, впливу ідей Ніцше на творчість письменниці тощо. Проте **актуальним** залишається вивчення жанру повісті у доробку авторки.

Мета статті – дослідження жанру повісті у модерній прозі О.Кобилянської.

Завдання – проаналізувати сюжетно-композиційну структуру повісті, особливості вербальної та невербальної комунікації та метафору твору.

Жанр як естетична категорія характеризує особливості художньої структури твору, зумовлені природою зображення явищ дійсності. Жанрова специфіка твору є невіддільною від його сюжетно - композиційної парадигми. Сюжет і композиція як складові поетики літературного твору, його внутрішні жанротвірні чинники, є важливими засобами організації художнього тексту. Літературною критикою О. Кобилянська визнана як автор модерної прози. Жанрово-композиційне рішення повісті «Через кладку» – яскравий тому приклад. Характерна ознака повісті, яка увиразнює суб'єктивізм нарації, – властивий їй